

ՅԻՇԱՏԱՆԻ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԹՔԱՐ ԱՐԲԱՆՈՐ
ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳԱՐԱՆԻ ՃԱԿԱՏԻՆ. ՎԵՆԵՏԻԱ, Ս.
ՄԱՐՏԻՆԻ ՄՈՏ

Կարմեղեան կարգէն Հ. Փերտինանտոյ Ս. Ս. Յ. որ յորդանոս եւ հոգեբուխ բառերով պանծացուց Մխիթար Աբբաճօր առաքելաջան հոգին, ճշմարիտ հայրենասիրութիւնն ու անդրդուելի հաւատքը, տեսնելով անոր մէջ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միութեան հրաշալի ձուլումը:

Ս. Պատարագէն վերջ, ամէնքնիւս ուխտական այցելութիւն մը կատարեցինք մերձակայ տան՝ ուր բնակած էր Մխիթար Աբբաճօր:

Դրան առջեւ ամբողջ հաւաքուած էր եւ Հր. Ճ. Վեննի, ներկայացուցիչ խալ. մամուլին, խանդավառ ուղերձով մը օրուան յիշատակը արծարծեց, Վենետիկի եւ Հայերու մէջ եղած դարաւոր փոխ-յարաբերութիւնները յիշեցնելով, որոնց լըրումը՝ Մխիթար Աբբաճօր դէպքը:

Այս առթիւ, այդ նուիրական տան դըրան վերեւ մարմարեայ արձանադրութիւն մը գետեղուեցաւ անմահացնելով օրուան անդուգական յիշատակը. ներկաները խանդավառ ծափերով ողջունեցին այդ քանդակը: Անշուշտ այսուհետեւ հայ այցելուները որոնք պիտի դան Մխիթարի մայրավանքն ու շիրիմը տեսնելու, պիտի փափաքին նաեւ տեսնել այդ բնակարանը, այդ մարմարը, որ անգամ մը եւս կու գայ անմահացնելու Հայ Ազգը եւ անոր պաշտելի գաւակը՝ Մեծն Մխիթարը:

Մտանք ներս. երկիւղած հաւատքով բարձրացանք սանդուխներէն. ամէն սենեակ եւ անկիւն՝ լուռ կը պատմէր մեր նախահայրերու կեանքի մասին: Տանտիրուհին, աղնիւ խտալուհի մը, հիացող Մըխիթար Աբբաճօր, ընտիր եւ հաճելի հիւրասիրութեամբ մը պատուեց մեզ: Հ. Եղիա Վ. Փէշիկեան, թարգման դառնալով բոլոր ուխտաւորներու իղձերուն, ոգեկոչեց անգամ մ'ալ Մխիթար Աբբաճօր յիշատակը, այն միեւնոյն հայ բարբառով, որուն երկու դարեան արձագանգը կարծէք դեռ կը լսուէր սրահներու խորերէն:

1715 Մայիս 12 եւ 1749 Մայիս 15. ահա երկու անմոռանալի թուականներ. երկու անգամ հայացած այդ տունը, ուխտատեղիի նման պիտի յուզէ ամէն հայ սիրտ դարերով, որովհետեւ այնտեղ Մըխիթար Աբբաճօր դառն արցունքներով ողբաց իր հեռաւոր մենաստանին բնաջնջումը, եւ հոն դարձեալ ուրախութեամբ լսեց Վենետիկի Ծերակոյտին վճիռը՝ որով Ս. Ղազարը իրեն կը տրուէր իբր մըշտունջնաւոր բնակավայր:

Ուրեմն այդ տունը Հայ Ազգի վերածնունդին փոքրիկ որբանն է եղած ատենաօք:

Հ. Ն. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

Գերապայծառ Տէր, Վերապատուեալ Հայրեր, աղնիւ հայրենակիցներ.

Մշակոյթի մեր պատմութեան մէջ դէմքեր կան որոնք անցնող ժամանակի հեռաւորութեան հետ հետզհետէ կը մոզուին, կը փոքրանան, կամ երբեմն բոլորովին կ'անհետանան: Հազիւ հեռաւոր յիշատակ մը կը մնայ անոնցմէ, ճիշտ այն աղօտ լոյսերուն նման՝ որոնք միջոցին մէջ կը լուծուին:

Բայց կան նաեւ դէմքեր, թէեւ հազուադէպ, որոնք ժամանակ ու տարածութիւն չեն ճանչնար. ընդհակառակն, քանի տարիները կ'անցնին, ա'յնքան կը մեծնայ անոնց դործը, ա'յնքան կը խորանայ անոնց դոյութեան իմաստը:

Մխիթար Աբբաճօր, Մշակոյթի մեր պատմութեան մէջ, այս հազուադէպ դէմքերէն է: Անոր հոյակապ դործը, մահուան իր այս երկուհարիւրամեակին, մեզի կը ներկայանայ աւելի՛ զեղեցկացած, աւելի՛ բիւրեղացած, զաղափարական աւելի՛ փայլ ու հմայք ստացած: Որովհետեւ իր մէջ մենք կը գտնենք ո'չ միայն հայ Մըշակոյթի մեծապայծառ ուսման, որուն հովանիին տակ երկու դարէ ի վեր սերունդներ մաքրով կը դաստիարակուին, — մտքի անսպառ լոյս եւ հոգիի ստեղծագործ հաւատք, — այլ՝ առաքելատիպ այն անձը՝ որ մաքրով կեանք մը նուիրեց իր ազգին, եւ աղբութեան այդ զաղափարին համար վառեց Ձաճը Մխիթարեան Ուխտին: Եկող ու գացող սերունդներուն համար ներշնչումի յաւերժական խորհրդահամար մըն է անոր կեանքը, անոր դործը:

Իտալիոյ Հայութիւն, Մխիթար Աբբաճօր մահուան երկուհարիւրամեակի առթիւ, երախտագիտական զգացումներով ու խորին յարգանքով կը խոնարհի Անոր անմահ յիշատակին առջեւ:

ԲՈՒ. ԵՐՈՒԱՆԻ ԱՐԶՈՒՄԱՆ

Բ.

Գերապայծառ Աբբաճօր, գերյարգելի վերապատուեալ Հայրեր, սիրելի հայրենակիցներ.

Այսօր, այս Հայաշունչ կղզեակին մէջ, պաշտօնապէս կը սկսին Մխիթարեան Միաբանութեան հիմնադիր, Մեծ Սերաստացիին մահուան երկրորդ դարադարձին հանդիսութիւնները: Այս հանդիսութեանց հոգին կը կազմէ Լոյսին վերադարձը Հայութեան իմացական հորիզոններուն վրայ: յուրեւեմ աւելի զեղեցիկ է, խոր եւ տպաւորելի քան ա'յն զոր կ'ընծայարեալի մտաւորական մշակին, երբ, մանաւանդ, այդ մշակը հայ է, այսինքն գաւակը ցեղի մը, մշակը հայ է, այսինքն գաւակը ցեղի մը, որ նուիրուած իր տեսլականին՝ կը տքնի միմիայն իր ազգին համար, անտեսելով

նիւթականը, ընդգրկելով իմացական եւ բարոյական աշխարհներուն զեղն ու շրնորհ:

Մխիթար Լոյսին վերադարձն է հայութեան իմացական հորիզոններուն վրայ, ու իր կերտած Միաբանութիւնը փարոսն է ուրիշ կ'արտացոլայ լոյսը, որպէսզի երկինքները փառաւորուին եւ անմշակ դաշտերը պարարտանան:

Յեցած մեր ցեղային աւանդութեանց վրայ՝ Մխիթար եւ Մխիթարեան Միաբանութիւնը մեր ազգային մշակոյթին մէջ կը ներմուծեն նորը, այսինքն յառաջաւորը, ա'յն զոր եւրոպական ազգերը իւրացուցած էին արդէն հին դարերու քաղաքակրթութեան բարիքներէն, անոնց վրայ աւելցնելով իրենց ցեղային ինքնուրոյն գանձերը:

Մխիթար նոր Հայն է: Ան, իր հաւատաւոր առաքելի յափշտակութեան ընդմէջէն կը նշմարէ ապագան, եւ ամենայն խոնարհութեամբ եւ չարքաչուսեամբ կ'աշխատի պատրաստելու համար հիմքը այդ ապագային, ու երբ կ'արթննայ իր տեսլականի դիմանքէն՝ կը գտնէ հիմնապէս բարեփոխուած այս կղզեակը, ուր այլեւս կը շնչէր հայու հոգին, ուր հոգեգմայլ զաւիթներու մէջ կը շրջէին հայ արքաներն ու հայ մատենագիրները, իրենց լայն ու զեղապաճոյճ քղամիջները օրօրելով վենետիկեան հրաշափառ արշալոյսներուն երանգապնակին դէմ:

Կատարուած էր հրաշքը: Հայութեան անցեալը, որ կը ննջէր դարերու քունը՝ կ'արթննայ դարձեալ իր արշալոյսային փառքին մէջ: Հայ գիտութիւններն ու հայ հին մատենագրութիւնը դարձեալ մատչելի կը դառնան հայ մարդուն: Մեր ոսկեղնիկ դրաբարը, որ ազճատուած էր յոյն, լատին եւ ասորի աւելորդարանութիւններով եւ խեղաթիւրումներով՝ կը վերադառնէ դարձեալ մեր հանճարեղ պատմիչներուն պատկերազարդ եւ պերճընթաց լեզուն:

Իսկապէս կատարուած էր հրաշքը: Կատարելապէս պատրաստելու համար Լոյսին վերադարձը մեր ազգային իմացական եւ հոգեկան հորիզոններուն վրայ՝ Մխիթարեանը կը լծուին ապշեցուցիչ դործունէութեան մը: Մինչ տողաչար մեքենան կը բանի այս կղզեակին մէջ՝ Մխի-

Թարաջ դաւակնելը կ'արտադրեն անդադար, ու իրենց արտադրութիւնը ամէն բանէ առաջ եւ ամէն բանէ զերիվեր՝ նախ հայաշունչ է եւ հայրենաւանդ, որ անտարկոյս կ'ըլլայ գլխաւոր պատճառը իրենց վայելած ազգային անստերիւր յարգանքին եւ երախտագիտութեան:

Ժամանակի ընթացքին մեծ Սեբաստացիին հետեւորդները կը լծուին ուրիշ գերագոյն աշխատանքի մը. — գայրոցներու հիմնաւորման աշխատանքին: Այսպէս ծընունդ կ'առնեն Տրապիզոնի, Պոլսոյ, Բաքիի, Վենետիկոյ, Հալէպի եւ Աղեքսանդրիոյ վարժարանները: Ամէնքս ալ ծանօթ ենք այս վարժարաններուն կատարած դերին եւ մեր մշակոյթի եւ հասարակական կեանքի կրկնակ ծաճանքներուն միայն: Ամէնքս ալ ծանօթ ենք թէ ինչ բնել է ծընունդ տալ վարժարանի մը, զեղազարդել զայն, օժտել զայն արդիական բարիքներով:

Միւթարեանք, որ ի վերջոյ կ'ազմուած են ափ մը անձնուրաց վանականներով՝ հրաշալի կերպով կը յաջողին կատարել այս անդնահատելի աշխատանքը, որովհետեւ անոնց մէջ կը տրուի սիրտ մը՝ որ սիրտն է մեր անդուգական ցեղին, որովհետեւ անոնք ժառանգորդներն են ա'յն զաղափարապաշտութեան եւ իմացական յաւանաւեսութեան՝ որ իրենց մեծ հիմնադիրներն է, Միւթար Արքայօրը:

Միւթար Սեբաստացիին ներկայ է անխրտիր բոլորիս մէջ: Անոր հանճարեղ միտքը, որ համամարդկային սիրով էր ճոխացած, եւ համակուած յուզիչ գուրգուրանքով մեր ցեղային սրբութիւններուն հանդէպ՝ լուսաւորած է մեզ եւ վերանորոգած մեր միտքը:

Նման լոյսին որ չի մեռնիր երբեք, որովհետեւ անոր աղուներ կը դառնան ճշմարտութեան պարտէզին մէջ՝ Միւթար ներկայ է համայն Հայութեան սրտին մէջ: Այս պատերը դեռ կը լսեն անոր քայլերուն ձայնը, ու անոր խօսքը դեռ կը խանդավառէ մեր իմացութիւնն ու հոգին:

Երկու դարերու քունէն է որ ան կ'արթննայ հիմա: Այս վերադարձումը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր ազգին տեսականութիւնն իսկ յաւիտենականութեան առջեւ: Ազգ մը որ ծնեւ է Միւթար եւ Միւթարեան Միաբանութիւն, որ կուրծք տուեր

է աներեւակայելի դժուարութեանց եւ արիւնլուայ խաչելութիւններու, որ հասեր է իր մտքին եւ հոգիին արջալոյսներուն առջեւ՝ սահմանուած է յաւիտենապէս ապրելու, որովհետեւ անոր ճամբան լուսաւորողը ճշմարտութեան կանխիկ է, Աստուծոյ լոյսը: Ու, տիեզերքին մէջ երբեք դոյութիւն չէ ունեցել ազգ մը՝ որ այնքան փնտռած ըլլայ ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը որքան հայ ազգը: Ամենակարգ Աստուած գիտէ ասիկա, որուն հայ ազգը նուիրած է իր ամէնէն հոյակապ զաւակներէն մէկը, Սեբաստացի միւթարի ժառանգ Միւթար, ծառայ Աստուծոյ եւ իր բաղմաշարժար անխորտակելի՝ ազգին:

ԲՈՒ ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

Գ.

Գերապայծառ, Գերյարգելի Հայրեր, Յարգելի Հանդիսականներ.

Դարադարձը որ կը տօնենք անսպառ ազգերէ է խորհրդածութեան ու ներշնչութեան:

Արդարեւ բացառիկ է Հիմնադրի անձը: Զուր է մէկ ակնարկով իր մէջ թափանցելու ամէն ճիւղ. միակ եւ յանդուգն հարուածով զինք պարփակելու, չըջանակելու ամէն ձեռնարկ: Իր կարողութեան սահմանները, երկար ժամանակ, կը խուսափին մեր հետաքրքրութենէ: Իր գործերու յարաճուն ընթացքը, շարունակ, կը հետաքրքրեն մեր չափերուն ու բոնութեան:

Իւրաքանչիւր հերոս մեզ խոտովէ ու ցնցելէ առաջ, կը խոտովէ ու կը յօշոտէ նախ ինքզինք: Կասկածի, քննութեան, ճեղքերու եւ վէրքերու կ'ենթարկէ իր սեփական մարմինը, ինչպէս իր հոգին եւ բովանդակ կեանքը:

Տարերային եւ ըմբոստ՝ նա կը հեղնէ զիրք ու չըջապատ, սաստ ու ճակատագիրը: Կը ջանայ քանդել, չըջել ամէն ինչ եւ կատուցել ի'րը, աւելի արդար եւ զեղեցիկ:

Իւրաքանչիւր հերոս հարցադրութեան, բարոյական հաշուեյարդարի կը կանչէ իր չըջապատը:

Դայթակողութեան քա'ր է՝ որ կը ցցուի մեր ճանապարհին եւ զայն կը ճեղքէ իմաստութեան եւ յիմարութեան ուղիներու:

Այսպէս է նաեւ Միւթար:

Արդ, զիտեցէ՛ք Հսկան որ կը յառաջանայ Եփրատի ափերէն: Կը թուի լուսնոյն մի սրուն որ ընկած է շերտացած խաւարի մէջ: Բայց Հսկան կը յառաջանայ: Տաժանագին կը յառաջանայ: Բանտուած ճառագայթ է կարծէք որ կը շօշափէ, կը հարուածէ պատերը եւ լուսամուտ, ապակի կը փնտռէ:

Իր ներբանները կ'այրին հայրենի ձիւններու վրայ: Դէմքն ու աչքերը կը խոցուին հայրենի սառնամանիքէ, քամիներէ ու տրեղակէ:

Հսկան կը յառաջանայ:

Անհամար՝ կ'առաջնորդէ զինք թախծազէմ մի ուրու: Բորիկ ու ցնցոտագիւտ, դժբախտ ու սղաւոր մի կին — Աւերակներու Տիկինը:

Ձի' խօսիր. միայն կ'ուղեկցի եւ ճակատագրական մատով ցոյց կը տայ չարչարանքի մի ձոր — Խոր Վերապ, եւ շնորհքի մի բարձունք — Սեւան:

Սակայն Միւթար լուռ է:

Հոգու առանձնութիւնը տելի' է քան առանձնութիւն: Յամաքութիւնը կը տոչորէ զինք ինչպէս այրող պապակ: Ամէն ինչ, իր շուրջ, կը թուի ունայն, ամայի, խոպան: Լուսնային դալուկ անապատ ուր անէութիւն է միայն...

Բայց Սեւանի եկեղեցու մէջ, — Հայ հոգու այս մերկ ու խորհրդաւոր քարայրում, — ա'յլ է Միւթար:

Բոպէները դարերու բովանդակութեամբ կը խուժեն իր վրայ: Պատմութեան քառուղիները կը բացուին եւ հայրենական հնաւուրց ստուերներ յորձանք կը տան իր դէմ: Նահապետներ ու զիւցաղներ, հայրապետներ, սուրբեր, իշխաններ ու ռաժիկներ կ'ամբոխեն իր հոգին... Եւ մաղաթներ, բոցակէզ մաղաղաթներ, հաղաթաւ ու ջրառոյգ մաղաղաթներ, հաղաթաւ թերթերով կը փարին իրեն, օրհասական մղումով կը կառչին իր ձեռքերուն...

Հանդիսաւոր է պահը:

Հայ Աշխարհը զերեզմանուած բիւրաւոր շրթներով, բիւրաւոր ձայներով, բիւրաւոր բառերով կը խօսի, կ'աղաչէ, կը սպանայ, կ'աղօթէ... Միւթար երկիւղած կ'ունկնդրէ... Երկինք կը բացուի, կը հաճի ու կ'օրհնէ...:

Իւրաքանչիւր մեծ կեանք իր մէջ կը կրէ փրկադորձութեան թաղուն մի խորհուրդ:

Ալեկոծ է Միւթար: Կամքի երիվարները անհանգիստ կը դռին: Հայ ծակատաղիրը, հարցական ու աղաչական կը զիմէ իրեն եւ Նա, կանգնած Սեւանի լեռի ժայռերէն մէկուն վրայ, զուսպ յուզումով կը գիտէ հայրենի բարձրալանգակը:

Կը գիտէ հոգային այն ողբերգութիւնը, աշխարհագրական այն չարիքը, տառապանքի, խարէութեան, բնաջնջումի հիւժախտով վարակուած, դժոխքի՝ վերածուած այն դրախտը, որ մեր հայրենիքն է:

Ապա կը դառնայ մեր երկրի քարացած, ալեւոր հսկաներուն եւ զուցէ ի'նք եւս կը խորհի, որ մեզ կը փրկէ լեռներու օղբ միայն: Դաժան, բայց հերոսական փրկութիւն...

Սակայն Միւթար միանգամայն կը զգայ որ այդ փրկութիւնը ժամանակավրէյ է: Որ եթէ յաջողի իսկ, չի' կարող տեսական դառնալ, կամ քիչերուն է միայն մատչելի: Իսկ ինք կ'որոնէ տեսական, ամբողջական փրկութիւն...

Եւ յանկարծածա'յլ յայտնումով, Նա Հայ ծակատաղիրը, նիւթական լեռներէ, կը խորհի փոխադրել հոգեկա'ն լեռներուն...:

Միւթարի մեծագոյն գիւտը, գլխաւոր արժանիքը ա'յլ է:

Այստեղ է նոյնպէս հանդիսութեան այն հայելին, ուր կ'անդադառնան Մեարդի եւ Միւթարի զմայելի դէմքերը:

Նոյն ոլորտներում կը դորձեն երկու Տիտանները — բարոյական եւ իմացական բարձունքներու վրայ: Եւ երկուքը միասին կ'ուռճանան ու կը ծաւալին հոգու՝ փոթորիկներով:

Տարադրութեան, հայրենազուրկ կեանքի այս անհրապոյր եւ դժբախտ օրերուն,

Մխիթար փորձաքար է մեր դոյութեան ու ճակատագրին:

Իր մահուան դարադարձը, անողորձորէն մեզի կը կրկնէ ճակատագրական այն յանդերձ, որ կը լսէր Շէկսպիրի խոսիւթայոյ հերոսը:

«Լինե՞լ քէ չլինե՞լ...»

Եթէ աւելի մօտենանք Մեծ Տարազին եւ ըմբռնենք իր իմաստուն պատգամը, ուժացման, աշխատեման, չարիքի այս յորձանուտ օրերուն իսկ, մեր հոգեկա՛ն լեռներուն կառչած՝ կարող ենք անվտանգ սպասել ու տոկալ...:

ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՄԵԱՆ

Պ.

Վերադարձաւ Տէր, սիրելի հայրենաւորներ:

Արշալոյսին՝ երբ հորիզոնը կը շառագունի ու կը ստեղծուի խաւարի եւ լոյսի տարտամ զծին վերեւ երանգաւորումներու ներդաշնակութիւն մը, այն պահուն՝ երբ բարձր դիտանոցէ մը դիտողի սիրտը կը տրոփէ վայրկեան առ վայրկեան աճող քաղցր սպասումի յոյսով՝ ողջունելու արեւի սկաւառակը, ո՞վ այդ խորհրդաւորութեան մէջ զգացած չէ հոգեկան անբացատրելի ողբերգութիւն մը, տեսակ մը խառնուրդ՝ յոյսի, երջանկութեան, սրտի վայելքին՝ ի տես նորածագ օրուան:

Ճիշտ այդպէս կը խորհիմ թէ շառագունեցաւ օր մը հայկական կեանքի հորիզոնը, երբ նախ նուազ եւ ապա ուժգին ճառագայթումներով բարձրացաւ Մխիթար մեր հորիզոնէն վեր, ինքը լոյսի դաւակ, արշալոյսի պէս գեղեցիկ ու չքեղ, որ բացաւ դուռը նոր կեանքին:

Օ՛, ի՞նչ հանճարեղ դուրս, որ արեւի պէս ցցեց իր ինքնութիւնը, հմայքով մը որ բովանդակ աղբը քաշեց իր ետեւէն, որ ցարդ՝ կը տեսէ իր արշալոյսային գեղեցկութիւններու փառքին մէջ, ինքը՝ արեւը մեր երկնակամարին, որուն բաղմամբ ճառագայթումները տարածուած են մեր ազգային կեանքի զանազան երեւոյթներուն վրայ:

ԺԸ. դար, խաւարի գերիշխանութիւն մտքերու եւ հոգիներու վրայ, առ հասարակ այն բոլոր հոգեբուն ու կեղծոյններուն

մէջ, ուր հայեր կ'աղբին տարադրուած, տեղահանուած: Կը պակսին ուսումի կեդրոններ, կը պակսի հետեւարար դիտական կեանք, մշակութային շարժում. կրօնական ըմբռնումներու մէջ կը տիրէ տարածայնութիւն, կապանք ու շղթայ ամենուրեք, բացակայութիւն ամէն ինչի որ իսկական կեանքը կը բնորոշէ:

Ու ահա, այդ օրերուն է որ յանկարծ կը պատուի թանձրութիւնը տիրող խաւարին, ու կ'երեւի Մխիթարի չքեղ գիմարիւմը, որ հետզհետէ կը պայծառանայ, ու կ'ըլլայ աւելի՛ հասկնալի եւ աւելի՛ սիրելի: Զատել մէկիկ մէկիկ դոյները որ իր գիմարիւմը կը ներգաշնակեն, քննել գեղեցկութիւնը եւ խորութիւնը անոր մըտքին, կրնայ զիս հեռացնել առաջարկուած վայրկեաններու սահմաններէն. ուստի պիտի նկատեմ միայն անցողակի՝ թէ ի՞նչ կը խորհրդանշէ անունը Մխիթարին, թէ ի՞նչ գեր է իր կատարածը, թէ ի՞նչքան այժմէական է գէմքը Մխիթարին այս մեր օրերուն:

Սիրելի հայրենակիցներ, Մխիթար Արաճօր մահուան երկուհարիւրամեայ յորեկանին, երբ մօտեցաւ Հայ Մամուլը պիտի արձագանգէ աշխարհի չորս ծագելէն՝ վեր հանելով մարդը, առաքելը, հիմնադիրը իր մէջ, ցոյց պիտի տայ անոր կատարած գործին մեծութիւնը, անոր վառած կանթեղին անշնչ լոյսն ու ջերմութիւնը, — դուք հոս համախմբուած իր իսկ ձեռակերտ սրահին մէջ — կը հանդիսանաք թերեւ ամէնէն բախտաւորները՝ որ առաջին անգամ Մխիթարի Սրբարանին մէջ կու գաք ողջունել զինքը, խանդավառուիլ իրմով, ընդունիլ ձեր հոգւոյն խորը անդրանիկ ճառագայթումները անոր մտքին հզօր լոյսին, ընդունիլ անոր աստուածասէր հոգւոյն հնոցէն կայծեր, կայծեր՝ հրաշունչ՝ որ ջերմութիւն են, որ լոյս են միանգամայն:

Երկու դար անցած է այն օրէն՝ երբ Մխիթար կը փակէր իր աչքերը այս աշխարհի լոյսին, բանալու համար դանդաղ յաւիտենական փառաւորութիւններուն մէջ: Մահկանացու ծնած, անմահութեան փառաստակով պճնեալ ճակատով կը մըտնէր փարձքի ու փառքի տաճարը, առանց իր անունին կոթող մը կանդնել տալու հոս երկրիս վրայ. բայց ի՞նչ փառահեղ

յուշարձան այս իր ձեռակերտ մենաստանը, որուն բոլոր անկիւններուն վրայ կը գտնէք զինքը, ամէն ինչ իր մասներուն ու ստեղծագործ հանճարին արդիւնք, այնքան խօսուն մե՛ր սրտերուն, մե՛ր աչքերուն:

Երբ Մխիթար անունը կը հնչեն մեր շրթները, քաղցրութիւնն ու մխիթարութիւնն ինքնին կարծես կու գան ողորդել մեր հոգիները, ինքը դարերով նուիրագործուած սրբութիւն մը, որ իր անունին շուրջ կը պարտադրէ լուիկ հիացում եւ խոր պաշտամունք:

Մխիթար խորհրդանշէ մը, ա՛յլեւս, ազգային ու կրօնական վերելքին՝ որ ծայր տուած է իրմով եւ յաջորդներով: Երբ կը խօսինք Մխիթարի վրայ՝ առ հասարակ բոլորիս ալ մտքերուն մէջ կ'արթնայ լոյսի պատկերը ամէնէն առաջ, հակադրուած մոռային. կ'արթնայ զիտութեան ու զարդացումի գաղափարը՝ հակադրուած տեղիտութեան: Տղիտութիւնը արդէն ինքնին ամէնէն մեծ ստրկութիւնն է, որ հոգիները կը մաշէ, ազիտութիւնը՝ մտքի այն ահաւոր կուրծիւնը զոր այնքան կ'ատէր մեր քաղցրագործիկ Եղիշէն. «Լաւ է ըլլալ կոյր աչքերով քան կոյր մտքով»:

Երբ Մխիթարի վրայ կը խօսուի՝ ժողովրդական վերածնողի մը գաղափարը կը ներկայանայ իսկոյն, որպէս հիմնադիրը ընկերային, բարոյական ու մշակութային նորոգ կեանքի մը:

Երբ Մխիթարի վրայ կը խօսուի, ան կը պատկերանայ մեր առջեւ որպէս Դատարար Աղբին, նոր ժամանակներու մեծ առաջնորդը, մեծ ազդեցութիւնը, եւ մեծ սուրբը:

Այլեւայլ պատկերացումներ, ճիշտ ու հարազատ բոլորն ալ, որ զիրար կ'ամբողջացնեն, տալով Մխիթարի գէմքի պրիսմակին՝ զանազան կողմերու տեսողութիւններ, չքնաղ ու հրաշատեսիլ, զոր երբեք ողջունած չէ Հայութիւնը նոր ժամանակներու սեմին վրայ:

Մխիթարի անունը խորհրդանշէ մէկ մանաւանդ՝ ներդաշնակ համաձայնման կրօնքի եւ Ազգի գաղափարներուն, այն ժամանակ՝ երբ երկուքն ալ անտեսուած, իրերամարտ դրութեան մը մէջ գրուած, պատճառ կ'ըլլային հոգիներու կեղեքու-

մին, բռնաբարելով խղճի ազատութիւնը եւ մտքի սլացքը, հոգիներու կեանքին այդ զոյգ թեւերը, որ կը տանին առ երջանկութիւն, առ Աստուած: 1700ի՝ սկիզբը երբ Մխիթար անցած էր Պոլիս իր փայփայած գաղափարականին բոյն մը շինելու, աւա՛ղ, ճիշտ այդ բռնաբարումներու տխուր օրերն էին ատոնք, հրդեհի մը պէս ճարակող ու քանդող: Մխիթար որ հակած էր ճակատը Նախնեաց աստուածաբանական դործերուն, ճառընտիրներուն, Յայսմաւուրներուն վրայ, ու հաւաքած իր մտքին մէջ այնքան լոյս եւ գիտութիւն, յանձն կ'առնէր ընդունայն պայքարներ մղելու տեղ՝ առանձնապէս եւրոպական խաղաղ ոստան մը, որ իրեն տրամադրէր գործադրելու կէտ առ կէտ իր գաղափարականին ծրագիրը: Եւ այդ ոստանը կ'ըլլայ Վենետիկը, գեղարուեստական այս մեր քաղաքը, որ գիտական կեղծոյն մ'էր միանգամայն այն ատեն միջազգային արժէքով:

Վենետիկը կ'ըլլայ այն ատեն Հայաստանի նախադուռը, ափ մը հայկական հող՝ ուսկից կը մեկնէին խաղաղութեան եւ համերաշխութեան առաքելները՝ հոն ուր հայ սիրտ մը կը տրոփէր ու կը տըւայտէր, տանելով անոնց ճամբարութեան եւ սիրոյ խօսքը՝ Կերայէն մինչեւ Պոլիս, Պոլսէն մինչեւ Հնդկաստան:

Մխիթար՝ խորհրդանշէ կամքի. անտեղիտալի եւ վճռական կամքի մը: Կուրծի, բարոյական ուժի անձնաւորումը, աւելի ճշգրտագոյն եզանակով մը՝ իր ցեղին կրանիտեայ կամքին խոսացումը: Սահմաններով անբախտաւոր, ներքին երկպառակութիւններով ջլախտաւոր, եւ զուրկ զինուորական ու անտեսական անհրաժեշտ միջոցներից, հայ ժողովուրդը յանուն իր զոյապայքարին, իր ցեղային մարտը տեսլականին, յանուն իր ազնուական ձկտումներուն, յանուն մանաւանդ իր կամքին՝ թաղած էր հնութեան աւերակներուն տակ շատ շատերը իր դրացի վաղեմի ցեղերէն, ու յարատեւած միշտ պահպանելու իր դոյութիւնը, հակառակ ամէնէն աղետալի կացութիւններուն, ամէնէն եղբրատական ապրումներուն: Մխիթար իր տառական աղբին հարազատագոյն դաւակը, ամենամեծ աղբնէութեամբ անոր հոգեկան ու մտաւորական ձիրքերուն, որոնց բոլոր

կատարելութիւնները կու գան համաձուլուիլ անոր մէջ: Մխիթարի առջեւ ալ ահա կանգնած են դժուարութիւններ, յարուցուած ի՛ր իսկ ազգակիցներէն, հալածանք՝ ցամաքի ու ծովի վրայ, անհասկացողութիւն իր ծրագիրներուն, սպառնալիքներ քանդումի իր մտքին ծնունդ Միաբանական ընկերութեան. բայց այս բոլորը յաղթուած՝ հզօր կամքի մը անտեղիտալի կորովով: Յաղթանակ մը չէ՞ միթէ այս, այն մեծագոյններէն՝ որ պատմութիւնը արձանագրած ըլլայ ժողովուրդներու կեանքին մէջ: Յաղթանակ մը որ յայտնի ապացոյցն իսկ է Մխիթարի մեծութեան. որովհետեւ՝ եթէ զարմանալի է յղանակ զաղափարներ, ստեղծել խանդավառութիւն գեղեցիկ զաղափարականներու շուրջ, սակայն իսկական մեծութիւնը հոն է՝ երբ այդ զաղափարները իրադրութեան անխորտակելի կամքը կու գայ ամբողջացնել ու լրման առաջնորդել դանոնք: Երկու դարէ ի վեր կանդուն Ս. Ղազարը՝ այսօր ամէնէն խօսուն փաստն է այդ կամքի մարդուն մեծութեանը, եւ որ իր վրայ կը հրաւիրէ հիացումը ո՛չ միայն հայերու, այլ եւրոպական ազգերու գիտական ու ընկերային ամենալուրջ կեդրոններուն:

Միւրելի ազգայիններ, թէ ի՞նչ է կատարած դերը Մխիթարին մեր ազգային ինքնուրոյնութեան, մեր կրօնական ու մշակութային կեանքին մէջ այն օրերուն, երբ ինքը երեւցաւ հրապարակի վրայ, եթէ ոչ իր ամենաճշգրիտ դժերուն, դէթ իր ընդհանուր ձեւին տակ հանրաժանօթ է բոլոր հայերուն:

Ս. Ղազար, վարդապետանոց մը հայ լուսաւորութեան, հայկական մշակոյթի, հայ լեզուի, հայկական պատմութեան ու հնախօսութեան, հայ գրականութեան: Մխիթարի դործը երրորդ անկիւնադարձն է մեր ազգային ու մշակութային կեանքին: Մեսրոպ ու Մեսրոպեան դարը, առաջինը՝ այդ մեծ անկիւնադարձերուն, երբ անդիր գրականութեան մոտ անդոյն իրականութիւններէն կ'անցնէին սեփական գրերով ազգային հիմնաւորեալ կեանք մը ողջունելու, երբ հայ գրականութիւնը խանդավառութեամբ կը ստեղծէր իր ոսկեղինիկ լեզուն, որ յաջորդ դարերուն տ-

ւելի կամ նուազ պայծառութեամբ ապրեցաւ մինչեւ ժ. դարը՝ տարով հուսկ նարեկացի մը, աւարտը եւ փառապատկը այդ անհրաժեշտ, ու կենսական առաջին շարժումին:

Ժամանակները կը քաշեն, ու հետզհետէ քաղաքական վերելայրումներ պատճառ կ'ըլլան անկումի՝ դրական մարդին մէջ: Ոսկիին կը յաջորդէ արծաթը՝ երբ հայ ազգը կը փոխադրուի Կիլիկիոյ ափերուն վրայ, մօտ եւրոպական աշխարհին: Հոն Մեծն Լեւոններ, Մեծն Ներսէսներ, Ծնորհալի եւ Լամբրոնացի՝ կու տան կնիքը նորոգ ծաղկեալ կեանքի եւ աշխարհի երկրորդ անկիւնադարձը — բայց աւա՛ղ, այդ ալ փութով կը թեքի իր վերջալոյսին, որուն կը յաջորդէ տարաբախտօրէն զաղթականութիւնը, տառապանքը, խաւարի գերիշխանութիւնը, մինչեւ որ հորիզոնին վերեւ կը զծաղրուի լուսաւոր դէմքը Մխիթար Արքայօր:

Մեսրոպեան դար, Կիլիկիան չըջան, Մխիթարեան վերածնունդ. երբեակ անկիւնադարձերը ահա հայկական մշակոյթի պատմութեան: Առանց Մեսրոպեան գրերու, հայերս պարսկական եւ կամ բիւզանդական լուծին ներքեւ ազգովին ոչընչացած պիտի ըլլայինք թերեւ, առանց Մխիթարի ստեղծած շարժումին, երկաթեայ դարերու երկարատեւ գերութիւնը պիտի մաշէր մեր երաններէն կեանքի ամէն աւել. լոյսի ծախս մեր աչքերը ընդունայն տեղ պիտի պաղատէին ազատութիւնը հոգիին, ազատութիւնը զաղափարին: Մշակոյթ, ցեղային ինքնապիտակցութիւն, ահա ինչ որ Մխիթարի ճակատէն ճառագայթող լոյսը տուաւ մեզի, ապահովեց կեանքը մեր մտքին, փրկեց անկանդներէ կործանումէն, փրկեց մահէն:

Լեզուական, պատմական, հնախօսական, աստուածաբանական, կրօնական, բանասիրական աշխատանքները որ կատարուեցան Մխիթարով եւ իր յաջորդներով՝ ամենամեծ ապացոյցներ են թէ երրորդ անկիւնադարձը մեր մշակոյթի պատմութեան՝ եղաւ գերազանցօրէն բարձր ու մեծապէս զնահատելի, որ իր մէջ կը բովանդակէր հինին բոլոր կատարելութիւնները, եւ հաստատուն հիմք կը դնէր նոր շրջանին: Հիմնադիրն իսկ կը հարթէր ճամբան իր մեկնողական, աստուածաբա-

նական, եւ մանաւանդ քերականական դործերով՝ այն մեծ շարժումին որ վերածնունդ անունը կը կրէ: Թէ ի՞նչքան հետաւետութիւն կար այդ մեծ մտքին առջեւ, կը բաւէ յիշել միայն իր աշխարհաբարի քերականութիւնը որ 1727ին կ'ըլլէր հրապարակ, պարունակելով իր մէջ նոր լեզուն ընդհանրացան ու կազմեցին մեր այսօրուան աշխարհաբարը: Իր մեծ գաւակները՝ Չամչեաններ, Ինճիճեաններ, Ասկէրեաններ, Աւետիքեաններ, Ազերեաններ, Բագրատունիներ, Հիւրմիւղներ, Ալիշաններ, Սիւքրեաններ, Ղազիկեաններ, Հացունիներ, Իրադորեցիին իր լայն ծրագրին բոլոր մասերը կէտ առ կէտ լրման հասցնելով ժողովուրդի մը ձեւաւորման, կազմաւորման ու զարգացման բոլոր ձկտումները, բոլոր պահանջները: Մխիթարեան վերածնունդը անհրաժեշտ կարեւոր չըջան մէջ անտարակոյս նոր ազգային գրականութեան եւ դայն հիմնապէս պատրաստողը, առանց որո՞ւ արուեստի գիտակցութիւնը միշտ ալ պակաս պիտի ըլլար մեր ժողովրդական գրականութեան մէջ: Վարուժան թող օրինակն ըլլայ թէ ի՞նչքան արուեստի ըմբռնում կրնար ներշնչել Մխիթարեան միջավայրը: Լրջութիւն, գիտակցութիւն, արուեստ, ճաշակ, գիտութիւն, այդ բոլորը տուած է Մխիթարեան վերածնունդը եւ այս ակնյայտնի ճամբարութիւն մէջ, անժխտելի՝ հակառակ բոլոր արդիականներու նորասիրութիւններուն:

Ու հիմա բարձրացնեմք մեր հայեացքը, սիրելի հայրենակիցներ, տեսնելու մեր վերեւ սաւառնող Մխիթարի ողին, որ կը հսկէ մեր վրայ, կ'ապրի մեր մէջ, ներկայ է մեր ձկտումներուն եւ մեր կարողութիւններուն մէջ: Մխիթար ի՛ր հմայքով, ի՛ր անունով, ի՛ր ծովածաւալ մըտքին ճառագայթումներով, այսօր աւելի քան երբեք այժմէական դէմք մըն է, որ յատկօրէն կու տայ լուծումները՝ մեր կեանքը կնճռոտող հրատապ հարցերուն: Երբ այսօր քաղաքական, ընկերային կացութիւնը, որ քառասուն հանգամանք մը առած է, ու բազմաթիւ ժողովուրդներու հետ կը տուալոյի նաեւ մեր ժողովուրդը՝

զաղափարախօսական զալարումներով, կրօնքի ու ազգի յաճախ տարտամ զաղափարներու ալեծփումներով, Առաջնորդ-Մարգարէի յուշը եւ ազգեցութիւնը դարձած է իսկական անհրաժեշտութիւն մը: Եթէ կան իրապէս տարտամութիւններ մեր մտքերուն առջեւ, հետեւինք իր առած ուղղութեան, եթէ կան ազգադաւան փոթորիկներ մեր շուրջը՝ որ կը տագնապեն մեզ, գործադրենք իր սկզբունքները եւ փրկութիւնը չի՞ ուշանար բախելու մեր դռները:

Մխիթար այն աչքն է որ կը դիտէ ու կ'ուզէ ի՛ր շողարձակումներով մեր կեանքի ընթացքը: Մխիթար այն սիրտն է որ կը հրաւիրէ սիրոյ եւ համերաշխութեան, որ կը բարախէ իր ցեղին համար, արիւնելով ամէն օր եւ ամէն վայրկեան:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ԺԱՆԱՇԵԱՆ

Ե.

Amici veneziani,

Parlo a nome di tutti ex-allievi del Collegio Moorat-Raphaël che da oltre un secolo nella vostra ospitale Venezia, sotto la guida dei Padri Mechitaristi e dei vostri dotti ed indimenticabili insegnanti hanno avuto la loro severa educazione.

Parlo a nome dei presenti e degli assenti, a nome dei vivi e dei morti, poichè, tutti indistintamente oggi sono presenti quì a queste solenni onoranze per portare il loro tributo di devozione e di riconoscenza a Colui che, quale inviato della Provvidenza apparve come una divina visione nel cielo dell'Armenia, nell'epoca più triste della sua storia.

Era l'epoca in cui l'Armenia, terra e popolo, devastata e soggiogata dagli asiatici, era sull'orlo del baratro, era sul limite estremo per diventare come gli antichi egizi, gli assiri e i babilonesi una espressione storica.

Curvo sotto il peso di questo fatale destino, Abate Mechitar, come un pellegrino ramingo giungeva a Venezia e dalla Repubblica Serenissima chiedeva non le armi contro i nostri nemici, ma asilo e aiuto, onde dedicarsi alla redenzione e alla salvezza del suo popolo.

*

Nelle invocazioni di Mechitar il Doge Mocenigo sentiva l'angoscia di un piccolo popolo che aveva dato prodi guerrieri, dei martiri e dei santi per il trionfo della religione cristiana e dei crociati per la liberazione dei luoghi santi della cristianità.

Agli occhi del Doge Mocenigo, Mechitar appariva come l'ultima colonna che si ergeva tra le rovine della nostra chiesa e delle nostre reggie a testimonianza di una civiltà gloriosa.

Mechitar era il depositario di una grande eredità, travolta dalla immane tragedia delle invasioni barbariche.

Senza patti ne trattati, poichè l'amore e la solidarietà cristiana non conoscono ne condizioni ne codicilli, il Doge Mocenigo fece dono a Mechitar di questa piccola isola, affinché Egli potesse realizzare il suo grande voto.

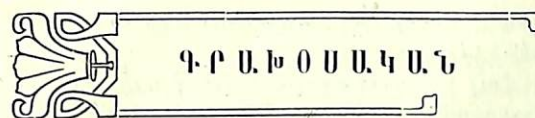
Quale tratto di profonda riconoscenza per questo gesto sublime, col quale questo saggio discendente dei condottieri delle battaglie di Lepanto e di Famagosta salvava dai nemici della cristianità un'altra civiltà, una antica civiltà, la civiltà armena, gesto col quale egli legava indissolubilmente il suo nome all'opera e alla storia di Mechitar e contribuiva per dare la luce a quel faro che doveva illuminare e guidare gli armeni sparsi e dispersi in tutte le parti del mondo.

Da quel giorno il nome di Venezia entrò nella storia armena. Da quel giorno Venezia scrisse una delle pagine più suggestive della rinascita armena. L'isola di S. Lazzaro fu il porto dove, dopo i procellosi eventi la nazione armena trovò se stessa e il suo passato. Nella pace di questo solitario cenacolo intellettuale schiere di discepoli di Mechitar con lavoro diuturno e con profonda scienza hanno ricostruito dai superstiti frammenti del nostro antico patrimonio nazionale tutta la storia, tutta la letteratura e tutta l'anima armena e come le colonne di questo incantevole chiostro che reggono la casa di Mechitar, essi più di due secoli tengono alta la nostra coscienza nazionale, la nostra fede nell'immortalità della razza armena e la nostra certezza nell'avvenire.

Essi hanno dato prova al mondo che il popolo armeno nella sua volontà di sopravvivere agli eventi avversi non è affetto del fatalismo abulico ed insolente dei popoli

che lo circondano, ma senza l'incubo mortale degli oppressori, senza le catene ai piedi, in un'atmosfera di pace e di libertà, sa camminare come tutti gli altri popoli liberi sulle vie maestre della civiltà, che col suo istinto ricostruttivo, con la sua intelligenza attiva e fattiva sa fare di un lazzaretto un Accademia, onore e vanto del prestigio tradizionale dei Mechitaristi, meta di pellegrinaggio di sovrani, di scienziati, di intellettuali, dove la fiamma cui diede vita e luce Mechitar giammai si spegnerà, poichè Venezia che tanti nostri poeti hanno sognato e cantato, che tanti nostri pittori hanno dipinto, Venezia, cui tante mamme armenne hanno dedicato lacrime di nostalgia per i loro figli lontani, affidati alle sue cure, è la castellana dell'Armenia e noi siamo sicuri che sarà sempre la vestale, la fedele guardiana di questa immortale fiamma! Sento il dovere di elevare un pensiero ai nostri vecchi fratelli del Collegio Moorat-Raphaël che molto prima di noi hanno avuto la fortuna e la ventura di vivere e di temprarsi lungo il corso del secolo passato nel clima del risorgimento italiano e di aver portato al nostro popolo non solo la scienza e la cultura italiana ma soprattutto lo spirito e gli alti ideali della libertà. Il Collegio M. R. fu la fucina da dove la nostra nazione ebbe molti dei suoi figli migliori, molti dei quali nelle aspre lotte di cospirazione e di liberazione hanno fatto olocausto della loro vita sull'esempio dei martiri del risorgimento italiano. E per questo, amici veneziani, che noi ex-allievi del Collegio M. R. noi figli dell'Armenia ci sentiamo di essere un pò figli anche della vostra città. A nome di tutti loro, vivi o morti io ringrazio questa città ducale, ringrazio la bellezza del suo cielo, la purezza della sua luce, le materne carezze del suo clima, l'incanto di tutti i suoi crepuscoli. A quanti ricordi di gioventù armena stanno legate le loro immagini; con quanti sogni di una vita che comincia e di una vita che si spera. Quando nel mistero della notte Venezia illuminata ondeggiava nell'orizzonte come trasportata dal mare, noi pensiamo da lontano — che felicità l'esclamare — o leggenda di Venezia che sei la nostra, una delle sorgenti di bellezza, di tanta nostra poesia, della nostra storia e della nostra esistenza stessa.

Dott. MANUGH KHANBEGHIAN

Գ Ր Ա Ս Օ Ս Ա Կ Ա Ն

Ն. Վ. Տ. ԾԻՐ. ԱՂԱՃԱՆԵԱՆԻ ՆՈՐ ՀՈՒՈՒՄԻ
ԿԱՆ ԹՈՒՂԹՐ.

Տարեդոս Մարտ 12-ին, Վսեմ. Կարգ. Աղաճանեան հրատարակած է իր նոր հոփուականը՝ Ն. Ս. Պիոս ԺԲ. Գերագոյն Հոփուականի քահանայութեան 50ամեայ յորելանին առիթով:

Հեղինակաւոր, կուռ եւ փաստացի բովանդակութեամբ, միանգամայն պարզ եւ համոզիչ ոճով շարադրուած կոնդակ մէջ որ մեր հոփելոյս Ս. Հայրապետներու շունչով ողկուրուած կու գայ արծարծելու հաւատքի առկայճ ճրարը, ճշմարտութեան անդորրը լոյսը ափսելով ներկայ աշխարհի խաւարակուռ ետեղեւին մէջ:

Աստուածարանական ու դաւանադատական կոնդակ մը, որու առանցքը կը կազմէ Ս. Պետրոս Առաքելապետի եւ աւոր օրինաւոր յաջորդներու զերազհուրիւնը՝ Քրիստոսէ հաստատուած միակ եւ անսանձի եկեղեցւոյն մէջ:

Գրաւիչ թուիչքով կը պարզուին այնտեղ Ս. Գրքի բազմաթիւ վկայութիւններ՝ եկեղեցւոյ նուիրապետական ու միապետական աստուածադիր կազմին նկատմամբ կը քննուին եւ լիով կը հերքուին սին, անհիմն եւ անճիշդ առարկութիւնները, եւ հուսկ դարեւոյ պատմական աղաղակը կու գայ վկայելու հաւատքի այդ սուրբ ճշմարտութեան, ցուցադրելով թէ անոր հետամը՝ ո՛րքան աղետարեր է ժողովուրդներու աղգային ճակատադրին:

Ինչ որ մեղի համար շատ հետաքրքրական է այնտեղ, մեր տոճմիկ Ս. Հայրեւելէն հաւաքուած բազմաթիւ վկայութիւններն են, որոնք հեղեղանման կու գան, կը արդուին դաւանալու սին ճշմարտութեան. Ս. Գր. Լուսաւորիչ, Ս. Սահակ Եղնիկ, Եղիշ, Խորենացի, Ս. Շնորհալի, մինչեւ իսկ Գրիգոր Զ. Ապրիստ կը խօսին այնտեղ, եկեղեցական կարգ մը ժողովներու կանոնադրութիւններ եւ շաբաթական կը յիշատակուին. եւ հուսկ, բականներ կը յիշատակուին. եւ հուսկ, «աիս այս է մեր հայրերու դաւանութիւնը, մը» կ'աղաղակէ Վսեմափառ Հայրապետը, մը» կ'աղաղակէ Վսեմափառ Հայրապետը, եւ յայտնապէս կ'ըսէ. «Անոնք, որոնք

խորք կը հնչեն ոսկեղարի մեր հայրապետներու արտայայտութիւնները կամ կարօտ մանուածապատ մեկնութիւններու — լոյսը մշուշով փոքրիկու նպատակով — հարկ է որ խոստովանին թէ վիի մը կայ նախնեաց եւ իրենց մէջ» (էջ 10):

Հոփուականին մէջ յիշատակուած վկայութիւնները իսկապէս զեղեցիկ փունջ մը կը կազմեն, հաւաքուած մեր մեղրախօսիկ Ս. Հայրերու ընդարձակ բուրաստունէն. մինչ անոնց բովանդակ ներկայացուած հատորներու կը կարօտի: Պատմականօրէն Վերածնունդի շրջանէն ի վեր Միթար Արքաճօր եւ անոր յաջորդներու՝ Զամչեանի, Աւգերեանի, Աւետիքեանի եւ Արիշանի նման անձերու ճիշդեղով, մեկնողական, պատմական եւ դաւանաբանական դրբերու մէջ շատ նման հարցեր քննուած եւ լուսարանուած են իմաստութեան եւ հաւատքի ջանք արծարծելու համար Հայ աղգին մէջ:

Աւագ. սերունդներ կ'անցնին եւ ահա դարձեալ հին տղիտութիւնը: Վերջին շրջանին, հին ու նոր աշխարհներէն, նոյնիսկ բանասիրական համարուած թերթներու եւ հայագիտական տարեգիրքերու մէջ հրատարակուած գրութիւնները ընդդէմ կրօնական այս լոյս ճշմարտութիւններուն, ցոյց կու տան թէ ներկայ լուսաւորութեան դարու մէջ, մեր քով գեռ չէ չբացած միջնադարեան նեղմիտ մտայնութիւնը՝ որ որդեկրելով բողոքական եւ անաստուած նախադաշարեալ կարծիքներ, հրատարակադրի անխալել բացատրութիւններով, սուտերով, նախատինքով եւ քողարկումներով՝ մոլեռանդ եւ հինցած զաղապարներ կ'սփռէ մեր ժողովուրդի զանազան խաւերուն մէջ:

Ահա այս մղձուանջային քառսին մէջ է որ աւետարեր ու երիտերանց ծիածանի նման կը ցաթի Վ. Տ. Կարգ. Աղաճանեանի այս նոր հոփուականը:

Հարկ է որ ստոյգ դիտանք մեր նախնեաց սուրբ դաւանութիւնը, չհեղելու համար մեր հայրերու զծած լուսաւոր ուղիէն. պէտք է դրոշմներ մեր մէջ՝ ճշմարտութեան հետեւելու անատերիւր կրօնով, եւ այդ՝ մեր աղգապահպանումին յաւերժական դրաւականը պիտի բլլայ ու Հայ եկեղեցւոյ ճշմարիտ պարծանքը:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ